

Катерина Кобченко

УЧАСТЬ ВЧЕНИХ-ІСТОРИКІВ УНІВЕРСИТЕТУ СВЯТОГО ВОЛОДИМИРА В ОРГАНІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ

Становлення вищої жіночої освіти в Російській імперії, а отже — і в Наддніпрянській Україні, — й особливо створення спеціальних Вищих жіночих курсів, яке припало на 1870-ті рр., було об'єктом гострої громадської дискусії. Оскільки це явище мало спричинити значні суспільні перетворення — зміну усталеної ролі жінки, розширення кола її обов'язків від виключно сімейних до громадських і професійних — воно сприймалося далеко не однозначно. В епіцентрі дискусії перебували насамперед науковці, викладачі вищої школи, від яких значною мірою й залежало: допомогти жінці здійснити її нові прагнення чи навпаки — загальмувати їх. Як і в суспільстві загалом, у науково-викладацькій корпорації відбувся розкол на прибічників і противників університетської освіти жінок. На боці прихильників опинилася чимала частина вчених-істориків, участь яких у організації вищої жіночої освіти була настільки помітною, що дає змогу спеціально розглянути це питання та назвати низку особистостей, які особливо відзначилися на ниві жіночої академічної освіти.

Так, істориками були засновники Петербурзьких і Московських вищих жіночих курсів — професори Костянтин Бестужев-Рюмін та Володимир Гер'є, директор Київських вищих жіночих курсів у 1881—1889 рр. професор Володимир Іконніков. І це не було звичайним збігом, бо для кожного з них це був результат свідомого, хоча й не завжди простого вибору. Будучи прибічниками вищої освіти жінок і розуміючи, що потрібно докласти зусиль для її розвитку, усі вони водночас усвідомлювали відповідальність та обсяг організаційної роботи на цій ниві, включно з подоланням численних бю-

рократичних перепон та спротиву недоброзичливців нової справи. Вже це все дає змогу говорити про помітну роль представників історичної науки у становленні університетської освіти жінок — звичайно, поряд з багатьма іншими науковцями як гуманітарного, так і природничо-математичного профілю.

Ще перед відкриттям Вищих жіночих курсів, коли з початком суспільної лібералізації наприкінці 1950-х — на початку 1860-х рр. жінки отримали змогу відвідувати університети вільними слухачками, одними з перших, хто вітав їх на своїх лекціях, були професори-історики. Так, відомо, що в цей час “в Петербургском университете... женщины слушали в основном историков Н.И. Костомарова, М.М. Стасюлевича, В.Д. Спасовича...”¹, й у цілому “большинство либерально настроенной профессуры столичного университета — К.Д. Кавелин, М.М. Стасюлевич, Н.И. Костомаров, А.В. Никитенко — выразили поддержку вольнослушательницам”². Цікавими є відгуки про присутність жінок на його заняттях самого Миколи Костомарова — колишнього київського, а на той час уже петербурзького професора. У жовтні 1860 р. в листі до Катерини Юнге, яка перед тим була однією з відвідувачок його лекцій, він відзначив: “Я продолжаю читать историю Новгорода; прекрасный пол начинает понемногу посещать меня”³. Досить красномовно передають ставлення М. Костомарова до присутності жінок на лекціях і його жартівливі вислови. Так, К. Юнге згадувала, як професор говорив, сміючись: “Ради прекрасного пола я готов на все!” — “Однако, если бы вам “прекрасный пол” приказал читать лекцию три часа подряд, вы бы наверное ответили, как ваш князь: не могу?” — “Я? да я читал бы три часа, стоя на одной ножке, если бы мне “прекрасный пол” приказал!”⁴

Після того, як за новим університетським Статутом 1863 р. жінкам було закрито доступ до університетів, у створенні та розбудові Вищих жіночих курсів помітну роль відіграли саме вчені-історики.

Професора історії Володимира Степановича Іконнікова було обрано на посаду завідувача Київських вищих жіночих курсів у

¹ Павлюченко Э.А. Женщины в русском освободительном движении: От Марии Волконской до Веры Фигнер. М., 1988. С. 144.

² Тишкин Г.А. Петербургские студентки-шестидесятницы // Революционная ситуация в России в середине XIX века: деятели и историки / Под. ред. М.В. Нечкиной. М., 1986. С. 60.

³ Юнге Е.Ф. (урожд. графиня Толстая). Воспоминания (1843—1860 гг.). СПб., 1913. С. 305.

⁴ Юнге Е.Ф. Указ. соч. С. 225.

1881 р.⁵ Тож він перейняв таким чином обов'язки керівника закладу від засновника курсів проф. С. Гогоцького. Найвищою оцінкою діяльності професора В. Іконнікова на посаді директора Київських вищих жіночих курсів став відгук слухачок, зроблений на початку червня 1889 р. в момент закриття курсів: “Мы тем более ценим Ваш бескорыстный труд, Ваше горячее участие к драгоценному для нас учреждению, что знаем, как много нужно для этого энергии. Мы не забудем Ваших забот, Вашей отзывчивости на наши нужды”⁶.

Праці та енергії від керівника новоствореного закладу, який саме проходив через організаційне становлення та зазнавав негативного ставлення з боку влади, справді потрібно було чимало. Окрім безпосереднього виконання організаторсько-викладацьких обов'язків, включаючи сувору та регулярну звітність перед владою різних рівнів, завідувач (а водночас і голова педагогічної ради курсів) наражався на численні додаткові складнощі, часом несподівані. До них належали, зокрема, постійні клопотання про надання курсам та їхнім випускницям прав, про розширення курсу навчання та впровадження нових предметів й обґрунтування потреби в цьому. І хоча ця зовні тиха “паперова боротьба” у її головному пункті залишилася безрезультатною, адже ані Київські вищі жіночі курси, ані їхні слухачки протягом усього першого періоду діяльності курсів (1878–1889) ніяких прав не отримали, всі названі заходи забирали чимало часу та сил.

Так, заповіт полковника Олександра Безуса, згідно з яким усе його майно – будинок із садибою – переходило у власність Київських вищих жіночих курсів, оскаржували брати покійного. Це спричинило розслідування справи, у ході якого професор мусив дати письмові та усні роз'яснення, зокрема жандармським чином⁷. “Все это однако тревожит профессора, он боится соприкоснуться с какими-нибудь пасквильными или грязными процессами...”, – записала в щоденнику дружина професора Анна, на той час – уже випускниця курсів. Дружина завідувача Київських вищих жіночих курсів та член їхнього Опікунського комітету добре знала всі складнощі, з якими стикалася вища жіноча школа та її керівник. Виявляючи обережність, проф. В. Іконніков навіть сам дарунок зголо-

⁵ Державний архів м. Києва (далі – ДАК). Ф. 244, оп. 1.1, спр. 4, арк. 9.

⁶ Інститут Рукопису національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). Ф. 46, спр. 306, арк. 1.

⁷ Там само, спр. 703, арк. 5–5 зв.

сився прийняти не відразу і, за власним свідченням, вагався, розуміючи, що це може призвести до певних ускладнень у роботі закладу, який ще не мав міцного становища⁸. Окрім того, все це відбувалося додатково до науково-викладацької та адміністративної діяльності проф. В. Іконнікова в Університеті Святого Володимира.

Тому не дивно, що професор В. Іконніков кілька разів намагався скласти з себе повноваження директора курсів “звиду крайнього обременения заведовать ими”, проте залишався на посаді на прохання Педагогічної ради⁹. Адаже для викладачів Київських вищих жіночих курсів, заінтересованих у розвитку закладу, було важливим, щоб на чолі його стояв авторитетний учений, який мав ще й бездоганну репутацію в сенсі політичної “благонадійності”.

Професор В. Іконніков і після закриття Київських курсів виконував обов'язки “заведующего денежными средствами и имуществом оных” та “всегда изъявлял готовность оказать возможное содействие по их возобновлению...”¹⁰. Як голова Розпорядчого комітету з організації курсів проф. В. Іконніков здійснив більшу частину підготовчої роботи щодо повторного відкриття курсів у 1906 р. — “должен был принимать ближайшее участие в устройстве помещения курсов и приеме многочисленных прошений”¹¹. Проте у зв'язку з погіршенням здоров'я він відмовився від подальшого виконання обов'язків керівника курсів. Але й надалі виявляв підтримку розвитку цього навчального закладу: став членом-засновником (водночас обраний почесним членом) Товариства допомоги слухачкам Вищих жіночих курсів у м. Києві¹², поповнював книжкові зібрання курсів¹³. І хоча проф. В. Іконніков ще з 1876 р. брав участь у підготовчих етапах організації Київських вищих жіночих курсів¹⁴, він не став їхнім засновником і першим керівником, “надавши” курсам своє ім'я, на відміну від засновника Петербурзьких вищих жіночих курсів, на честь якого останні було названо “Бестужевськими”. Проте в подальшому діяльність проф. В. Іконнікова з розбудови

⁸ ІР НБУВ. Ф. 46, спр. 593, арк. 1–5 зв.

⁹ Там само, арк. 2 зв.

¹⁰ Там само, спр. 85, арк. 1.

¹¹ Там само, арк. 1 зв.

¹² Державний архів Київської області. Ф. 2, оп. 228, спр. 232, арк. 14.

¹³ ІР НБУВ. Ф. 46, спр. 94, арк. 1.

¹⁴ Аландский П.И. Историческая записка о высших женских курсах, читанная на торжественном акте, состоявшемся 24 октября 1882 года, по случаю первого выпуска слушательниц // Историческая записка и отчет о Киевских высших женских курсах за первое четырехлетие (1878–1882). К., 1884. С. 2.

курсів було належно оцінено. Так, уже в ХХ столітті головну залу в приміщенні Київських вищих жіночих курсів прикрасив портрет проф. В. Іконнікова¹⁵, а студентки у результаті конкурсу історичних праць отримали право здобувати премію імені Заслуженого професора В.І. Іконнікова – золоту медаль. Правила її присудження було затверджено в 1914 р.¹⁶

Не менших зусиль доклали до розбудови вищої жіночої освіти й колеги професора В. Іконнікова – вчені-історики, а водночас – керівники Вищих жіночих курсів у Москві та Петербурзі, професори В. Гер'є та К. Бестужев-Рюмін. Так, організатор Московських Вищих жіночих курсів проф. В. Гер'є відзначив: "...вопрос о содействии высшему образованию русских девушек делался одним из интересов моей жизни, и я предался ему, как только получил к этому возможность"¹⁷. Не меншого напруження сил для організації та становлення курсів довелося докласти й засновнику Санкт-Петербурзьких вищих жіночих курсів проф. К. Бестужеву-Рюміну; проте й віддача, яку він відчув від своєї праці була чималою. Вже наприкінці першого, 1878–1879 навчального року він написав: "Я верю в их (Петербургських ВЖК – К.К.) будущность и многого жду от них. Эта вера и это ожидание не пустое слово, и я не вдруг поверил даже и тогда, когда стал у дела; а теперь верю, и дело, взятое на себя из обязанности, стало близким и сердечным делом не только потому, что видел хорошие отношения к себе, отношения задушевные, сердечные, но и потому, что видел серьезное, строгое отношение к самому делу"¹⁸.

У 1870-х рр., одночасно з Київськими, планувалося відкриття Вищих жіночих курсів в Одесі; ініціативу з їхнього створення, розробку засад діяльності й навіть організацію підготовчих курсів узяв на себе професор історії Олександр Трачевський. І хоча йому не вдалося отримати дозвіл на відкриття курсів, зібрані проф. О. Трачевським кошти прислужилися уже тоді, коли Одеські вищі жіночі курси відкрилися в 1903 р. "Не даром я хранил эту лепту старых одесситов почти четверть столетия, уверенный в неизбежном осу-

¹⁵ ДАК. Ф. 244, оп. 1.1, спр. 25, арк. 1, 14.

¹⁶ Там само, оп. 17, спр. 385, арк. 1–2.

¹⁷ Цит за: Андреева И.Н., В.И. Герье – организатор высших женских курсов в Москве // Советская педагогика. 1987. № 9. С. 108.

¹⁸ Киреева Р.А., К.Н. Бестужев-Рюмин и историческая наука второй половины XIX века. М., 1990. С. 216.

пствленні ідеї вищого жіночого образования в близькій мне Одесі”, – відзначив тоді професор¹⁹.

Водночас керівники Вищих жіночих курсів, і зокрема проф. В. Іконніков, знаходили підтримку своїх “колег по цеху”. Одним з них був професор історії Університету Святого Володимира і Вищих жіночих курсів Федір Фортинський, “с искренним сочувствием отнесшийся к стремлению женщины постигнуть свет науки и знания вообще”²⁰. Саме він купив будинок, який, як уже згадувалося, Київські вищі жіночі курси отримали в спадок від О. Безуса: було вирішено здійснити продаж Фортинському “как предложившему за дом наибольшую цену”²¹. В тих непростих умовах, якими було обставлено діяльність Київських вищих жіночих курсів, “у Федора Яковлевича всегда было готовое слово, как в защиту самой идеи высшего образования для женщины, так и в извинение неизбежных при каждом новом явлении жизни недоразумений и ошибок”, – згадувала Анна Іконнікова²².

Відзначилися київські історики й іншими формами діяльності на користь курсів. Так, професори В. Антонович (у 1878–1879 рр.) та Ф. Фортинський (у 1881–1883 рр.) були помічниками засновника (завідувача). До обов’язків, пов’язаних з цією посадою входило, зокрема, головування в Опікунському комітеті курсів. Також кожен з них певний час виконував обов’язки скарбника Київських вищих жіночих курсів.

Професором, якого слухачки особливо цінували як викладача і людину, був Володимир Антонович²³. Вони самі дали оцінку його викладанню на курсах в одному з піднесених йому адресів, відзначаючи, що любов до України (“Юго-Западного края”) “передавалась от профессора к слушательницам и одухотворяла сырой материал исторических фактов. ... лекции Ваши были для нас лучшей школой научных занятий”. Інтерес до наукової роботи Володимир Антонович усіляко підтримував у своїх слухачках²⁴. Стримано-офі-

¹⁹ Цит. за: Смоляр Л.О. Минувле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX – поч. XX ст. Сторінки історії. Одеса, 1998. С. 97.

²⁰ Іконнікова А.Л. Воспоминания о деятельности Федора Яковлевича Фортинского на Высших Женских Курсах в Киеве // Чтения в историческом обществе Нестора-Летописца. 1903. Кн. 17. Вып. 2. С. 69.

²¹ ДАК. Ф. 244, оп. 1.1., спр. 4, арк. 53.

²² Іконнікова А.Л. Указ. соч. С. 72.

²³ Див також: Кобченко К. “Жіночий університет Святої Ольги”: історія Київських вищих жіночих курсів. К., 2007. С. 54–55, 58, 71–73.

²⁴ ІР НБУВ. Ф. І, спр. 8056, арк. 1 зв.

ційний стиль адреса доповнюють спогади курсистки Софії Єгунової-Щербини: “Серед слухачів і слухачок Антоновича, під впливом його лекцій, прокидалася цікавість до долі України, до її історії, географії, і в нас виникали гуртки для знайомства з різними галузями українознавства під керівництвом Вол. Бон. В одному з таких гуртків Вол. Бон. читав нам лекції з географії та етнографії України. Заняття йшли жваво, даючи багато нового, цікавого учасникам гуртка”²⁵. Професор В. Антонович у приватних лекціях керувався принципом спільного навчання молоді обох статей, чим практично стверджував цілковиту рівноправність жінок у навчанні та науковій роботі. У спілкуванні він був дуже близьким до студентства, незалежно від статі: “Він був єдиний з професорів на курсах і в університеті, що так близько стояв до молоді й, не дбаючи про особисту популярність, але во ім’я дорогих для нього принципів, намагався переводити їх у життя цієї молоді. І все студентство високо цінило Антоновича”²⁶.

Решта істориків і викладачів історичних та інших гуманітарних дисциплін на Київських вищих жіночих курсах, таких як І. Лучицький, О. Романович-Словатинський, П. Аландський, П. Терновський, Ю. Кулаковський та інші читали слухачкам ті самі лекції, що й студентам університету, практично стверджуючи рівноправність жіночого й чоловічого студентства. Проте кількість таких професорів могла бути й більшою: так, звільнення з університету у 1875 р. політично “неблагонадійного” доцента М. Драгоманова усунуло його від підготовки відкриття Київських вищих жіночих курсів, для яких він уже підготував програму лекцій з всесвітньої історії²⁷.

Професор Павло Аландський, який викладав на Київських курсах історію та літературу давніх Греції та Риму, у промові на урочистому акті з нагоди першого випуску слухачок у жовтні 1882 р. так означив наукові інтереси курсисток: “...стремление к высшему образованию у наших женщин вовсе не было результатом какого-нибудь модного увлечения, а явилось вследствие глубокого сознания в недостаточности сведений, вынесенных ими из средней школы и потребности расширить и пополнить их посредством правильных

---

²⁵ Єгунова-Щербина С. Пам’яті В.Б. Антоновича (Сторінка споминів) // Україна: Наук. двохмісячник українознавства / Під. ред. акад. М. Грушевського. К., 1918. Кн. 5. С. 95.

²⁶ Єгунова-Щербина С. Вказ. праця. С. 96.

²⁷ ДАК. Ф. 244, оп. 17, спр. 3, арк. 1.

систематических курсов”²⁸. Такого висновку професор дійшов у результаті кількарічного викладання на Київських вищих жіночих курсах, і його відгук був гідною й дуже важливою відповіддю їхнім недоброзичливцям. Адаже робота курсів постійно супроводжувалася недовірою громадськості та преси, які підозрювали слухачок в аморальній поведінці та політичній “неблагонадійності” та поширювали про них різноманітні чутки, плітки і навіть наклепи. Промову було опубліковано і, як припускала Анна Іконнікова, саме під її впливом полковник О. Безус вирішив підтримати Київські курси, залишивши їм своє майно²⁹.

Після того, як прийом на курси було заборонено урядом і Київські вищі жіночі курси у 1889 р. припинили існування, їхні колишні викладачі активно включилися в роботу з організації та проведення публічних лекцій, розуміючи що для багатьох жінок ці лекції стануть єдиною можливістю продовжити освіту і почасти зможуть компенсувати відсутність занять на Вищих жіночих курсах. Тому лекції, які склалися з історико-філологічного та природничого циклів, було заплановано як дворічні. Активну участь у їхній організації та читанні взяли зокрема історики Ф. Фортинський, П. Голубовський, І. Лучицький (останній пізніше викладав у вищих жіночих школах С.-Петербурга). При цьому було схвалено пропозицію проф. Ф. Фортинського про те, щоб після виплати винагороди викладачам та покриття друкарських та інших потрібних витрат, “чистий доход со всех поступлений по лекциям исторического отделения... был отдан на пополнение сумм бывших Киевских женских курсов”³⁰.

До читання систематичних публічних лекцій звернулися також і колишні викладачі так само закритих Московських вищих жіночих курсів та інші вчені, які підтримували ідею жіночої освіти. До них, окрім В. Гер’є, належали, зокрема, В.О. Ключевський, М.С. Корелін, правник П.Г. Виноградов³¹.

Отже, викладачі розглядали закриття Вищих жіночих курсів як тимчасове явище і не тільки на полишали надії на відновлення курсів, а й активно сприяли йому. Так, звертання до Міністерства народної освіти, інших органів влади не припинялися, а з початком

²⁸ Аландский П.И. Указ. соч. С. 9.

²⁹ Иконникова А.А. Указ. соч. С. 68.

³⁰ ІР НБУВ. Ф. 66, спр. 209, арк. 3–3 зв, 6.

³¹ Москвин В.В., Баранов А.В., Дайч З.Г. и др. Московский педагогический государственный университет. 125 лет. М., 1997. С. 29–30.

XX ст. ще більше активізувалися. Вони супроводжувалися обґрунтуванням як потреби в самих курсах, так і матеріальних та організаційних засад їхньої роботи, виробленням нових принципів діяльності³².

Серед представників наступної генерації вчених-істориків, яким випало діяти на початку XX ст., теж були прихильники розвитку жіночої освіти. Так, ініціатором створення вищого освітнього закладу для жінок у Києві виступив історик Митрофан Довнар-Запольський, який уже наприкінці 1905 р. отримав дозвіл на відкриття трирічних “жіночих загальноосвітніх курсів” з гуманітарних наук³³. Проте восени 1906 р. відкрилися відновлені Київські вищі жіночі курси, на яких одразу було вирішено забезпечити системну університетську освіту, і які привабили велику кількість слухачок. Це дало новий поштовх розвитку вищої освіти жінок. Тож курси проф. М. Довнар-Запольського незабаром було реорганізовано в Комерційний інститут, який належав до небагатьох приватних вищих навчальних закладів Російської імперії, які працювали на засадах спільного навчання осіб обох статей; а сам професор М. Довнар-Запольський став окрім того професором відновлених Київських вищих жіночих курсів. Пізніше у роботі керованого ним студентського історико-етнографічного гуртка брали участь і деякі курсистки, передовсім – Наталія Полонська та Валерія Козловська³⁴.

Професор всесвітньої історії Микола Бубнов приступав до роботи на відновлених Київських вищих жіночих курсах уже маючи досвід викладання у вищій жіночій школі: у 1890–1891 рр. він, тоді ще магістрант Петербурзького університету, викладав на Бестужевських курсах історію стародавнього Риму³⁵. І це було для молодого науковця не лише способом додаткового приробітку. Адже питання участі або неучасті у справі вищої жіночої освіти було одночасно питанням її визнання та підтримки або ж заперечення, яке вирішував для себе кожен науковець. Особливо гострим це питання було у 1880-х – на початку 1890-х рр., тобто в період пану-

---

³² Докладніше про це: Кобченко К. “Жіночий університет Святої Ольги”: історія Київських вищих жіночих курсів. К., 2007. С. 95–101.

³³ Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДАІАК України). Ф. 442, оп. 658, спр. 176, арк. 11–15.

³⁴ ЦДАІАК України. Ф. 262, оп. 1, спр. 20, арк. 1–7 зв.

³⁵ С.-Петербургские Высшие Женские Курсы за 25 лет. 1878–1903: Очерки и материалы. СПб., 1903. С. 16.

вання офіційно-негативного ставлення до університетської освіти жінок. У подальшому проф. М. Бубнов, який неодноразово очолював державні екзаменаційні комісії при Університеті Святого Володимира, відзначав добрі знання слухачок та навіть підкреслював “большую старательность подготовки женщин” порівняно зі студентами³⁶.

Оскільки за час до відновлення КВЖК на початку ХХ ст. відбулася певна еволюція поглядів на жіноче студентство, викладачам уже не доводилося так запекло відстоювати потребу в університетській освіті жінок, яка поступово здобувала суспільне визнання. Тож чимало викладачів зосередилися на деяких інших організаційних питаннях вищої жіночої освіти, які були не менш гострими. Адже курси залишалися приватними закладами, тому організація навчання, створення науково-допоміжних установ та інші форми підтримки та заохочення пізнавальної та й наукової активності слухачок значною мірою залежали від викладачів. Переважна більшість з них ставилася до своїх обов’язків з ентузіазмом і виходила за межі формального читання лекцій та керівництва практичними заняттями. І знову не остання роль у цьому процесі належала історикам.

Так, зусиллями приват-доцента В. Данилевича, який викладав тут курс руських старожитностей, при Київських вищих жіночих курсах у 1913 р. було створено Археологічний музей з нумізматичним кабінетом та бібліотечним зібранням. Вченому вдалося залучити частину науковців та громадськості до поповнення музейних колекцій шляхом пожертв, завдяки чому, значною мірою, і було закладено основу музею. Для самих же слухачок робота з монтування та реєстрації колекцій та й просто відвідини музею стали справжньою школою, а тому вони виявили до музею велику цікавість та “живейшее участие”³⁷. Для декого зі слухачок робота в музеї навіть стала місцем вибору наукового шляху, а для випускниці Київських вищих жіночих курсів Валерії Козловської, яку незабаром було призначено хранителем музею, – і місцем наукової та педагогічної роботи. Керівництво курсів підтримало ініціативу В. Данилевича, виділивши для музею приміщення у новоствореному будинку кур-

³⁶ ЦДАК України. Ф. 707, оп. 84, спр. 63, арк. 127 зв.

³⁷ Данилевич В. Отчет Археологического Музея высших Женских Курсов в Киве за 1912/13 и 1913/14 академические годы // Сборник Археологического Музея Высших Женских Курсов в Киве / Под. Ред. прив.-доц. В.Е. Данилевича. К., 1914. Вып. I. С. 11–12.

сів, а також кошти на видання “Сборника Археологического Музея высших Женских Курсов в Киеве”, два випуски якого вийшли друком у 1914 році. Проте звільнення В. Данилевича з університету та курсів у 1915 р. спричинило припинення виходу збірника та помітно знизило навчальну та наукову активність музею.

При цьому зв'язок В. Даниловича з колишніми слухачками не перервався й опісля завершення ними навчання та остаточної реорганізації курсів. Так, у 1928 р. на той час уже фаховий археолог та нумізмат Людмила Кудь-Белова зверталася до свого вчителя В. Данилевича з подякою не лише за надіслану їй книгу, а й за своє становлення як науковця. Вона, зокрема, писала: “Дорогой Василий Ефимович, сколько раз в течение многих лет я мысленно благодарила Вас и посылала Вам пожелания возможных благ за то, что Вы развили во мне любовь к археологии, научили ее ценить и понимать. Теперь я счастлива сознанием, что на этом поприще, б.м. и я внесу свою лепту — и этим я обязана Вам... как же можно Вас забыть!?”³⁸.

Майбутній археолог Валерія Козловська саме завдяки сприянню приват-доцента В. Данилевича обійняла в жовтні 1914 р. посаду хранителя Археологічного музею³⁹; він же клопотався про видачу їй винагороди за виконану роботу. Відповідаючи наставнику, вона писала: “Приношу Вам свою искреннюю и глубокую благодарность за заботы обо мне. Я уверена, что без вашего содействия обо мне забыли бы совершенно. Приятно было узнать из Вашего письма, что факультет... лестно отозвался обо мне. Мне же всегда кажется, что я исполняю свои обязанности далеко не так удовлетворительно, как следовало бы”⁴⁰.

Надзвичайно важливими були також екскурсії, організовані викладачами для слухачок. Так, дякуючи за організацію поїздки до Москви наприкінці 1910 р. велика група слухачок (понад 30 осіб) писала своєму “юному духом товарищу-учителю” В. Данилевичу: “Ваша живая душа, Ваша любовь к науке вдохновляли нас и создавали какое-то особенно радужное настроение”⁴¹.

Викладач всесвітньої історії й методики історії та у 1915–1917 рр. декан історико-філологічного відділення Київських вищих жіночих курсів проф. Павло Ардашев заохотив групу слухачок до складання

³⁸ IP НБУВ. Ф. 29, спр. 1161, арк. 1 зв. – 2.

³⁹ Там само, спр. 1845, арк. 1.

⁴⁰ Там само, спр. 1145, арк. 1.

⁴¹ Там само, спр. 1847, арк. 1.

“Критико-библиографического обзора учебной литературы по истории”. Робота, в якій взяло участь 29 слухачок, полягала в підборі та реферуванні рецензій на наявні навчальні видання з історії, що мало в майбутньому допомогти викладачам у підборі літератури. Для самих слухачок це стало школою методичної та бібліографічної роботи.

Безпосередньою роботою слухачок керувала асистентка з російської історії та методики історії на Київських вищих жіночих курсах Наталія Полонська, а сам проф. П. Ардашев узяв на себе функції остаточного редагування⁴². При цьому він виявив довіру до роботи як самих слухачок, так і їхньої керівниці. Він писав з цього приводу Н. Полонській: “... не охлаждайте стремлений составительниц обзора к обстоятельности: в случае нужды необходимые сокращения можно будет прислать потом. <..> Что же касается корректуры, то конечно она будет предоставлена Вам как автору: я же ограничусь лишь беглым просмотром корректурного оттиска (все-го лучше первого)”⁴³.

Не применшуючи ролі науковців різних галузей у становленні вищої освіти жінок, все-таки слід відзначити, що роль представників історичної науки була у цій справі досить помітною і важливою: саме вони одними з перших позитивно відгукнулися на виклики часу, запросивши до своїх аудиторій жінок нарівні з чоловіками. Симптоматично, що незалежно від політичних переконань та навіть міжособистісних стосунків у науковому середовищі, переважна більшість учених прагнула виявити дієву підтримку пізнавальним прагненням жінок. Така підтримка переважно не обмежувалась, а на початковому етапі історії жіночої освіти й не могла обмежуватись тільки процесом викладання. Як правило, життя потребувало від професорів-прибічників жіночої освіти дієвішого відстоювання їхньої позиції, а часом і оборони вищих жіночих шкіл та їхніх вихованок шляхом відкритої полеміки, публічних виступів. Сюди ж належав значний обсяг організаційної роботи, здійснюваної часто на громадських засадах. Адже вищу жіночу школу доводилося будова-

---

⁴² Ардашев П. Предисловие // Критико-библиографический обзор учебной литературы по истории на русском языке с 1890 по 1912 год. Учебники по русской истории. Составлено группой слушательниц Историко-филологического отделения Высших Женских курсов в Киеве / Под. ред. проф. П.Н. Ардашева. К., 1913. С. VI–VII, XI–X. То же: MINERVA. Сборник, издаваемый при Историко-Филологическом Семинарии Высших Женских Курсов в Киеве. К. 1913. Вып. II.

⁴³ ІР НБУВ. Ф. I, стр. 9586, арк. 1–1 зв.

ти практично “з чистого аркуша”, не завдяки, а всупереч панівній урядовій політиці, для якої створення Вищих жіночих курсів спершу було тимчасовим заходом.

При цьому серед “служителів Клію” практично неможливо знайти відвертих противників доступу жінок до наукових знань. Останні все ж частіше траплялися серед представників природничих наук, які намагалися знайти “природне” пояснення “нездатності” жінок повною мірою осягти “чоловічі” науки. Звичайно, засвоєння гуманітарних дисциплін, на відміну від природничих наук, не потребувало від жінок попередньої спеціальної підготовки, тому успіхи багатьох з них у цій царині були помітними. До того ж, знання з гуманітарних наук, зокрема з історії та іноземних мов, які дівчата здобували в середній школі, були переважно непоганими.

Водночас проходження курсу вищих наук математичного та природничого циклів потребувало базових знань, яких більшість потенційних студенток просто не мали: програми жіночої середньої школи були, особливо на час зародження вищої жіночої освіти, вкрай обмеженими. Тому не дивно, що чимало курсисток стикалися в цьому питанні зі значними труднощами, які дехто з противників жіночої освіти поспішав означити як “неспроможність” засвоєння природничих наук. Прикметно, що такими “консерваторами” на Київських вищих жіночих курсах виявилися саме вчені-природнички – хімік Ф. Гарнич-Гарницький та фізик М. Шиллер⁴⁴.

Проте успіхи жіночого студентства були не єдиною причиною активної участі професорів-істориків у справі вищої жіночої освіти. Насмілимося припустити, що передумовою їхньої одностайності в цьому питанні було знання ролі і впливів видатних жінок в історії. Тож, розуміючи це, кожен зі знавців минулого по-своєму усвідомлював, якими дієвими й корисними членами суспільства можуть стати жінки, які здобудуть систематичну наукову освіту.

---

⁴⁴ ЦДАІАК України. Ф. 707, оп. 262, спр. 2, арк. 37–41.